

Under the Flag with the White Eagle. Fight against Bolsheviks reflected in posters, leaflets, appeals and one-day papers

Grzegorz Kuba, Ph.D.

Central Military Library named after
Marshal Józef Piłsudski in Warsaw, Poland

ABSTRACT

The article presents the image of the White Eagle as a propaganda symbol during the war with the Bolsheviks. It was used in the creation of posters, leaflets, appeals and one-day papers. The author's reflections are accompanied with examples of social life documents from the collections of the Central Military Library.

KEYWORDS

posters, leaflets, propaganda in the interwar period, Polish-Bolshevik war, collections of the Central Military Library, flag, White Eagle, documents of social life

Pod sztandarem z Orłem Białym. Walka z bolszewikami w świetle afiszy, druków ulotnych, odezw i jednodniówek

dr Grzegorz Kuba

Centralna Biblioteka Wojskowa im. Marszałka
Józefa Piłsudskiego w Warszawie, Polska

STRESZCZENIE

Autor w artykule przedstawia wizerunek Orła Białego jako symbolu propagandowego w okresie walk z bolszewikami, który wykorzystywany był między innymi przy projektowaniu afiszy, druków ulotnych, odezw i jednodniówek. Rozważania autora zostały zilustrowane przykładami dokumentów życia społecznego znajdującymi się w zbiorach Centralnej Biblioteki Wojskowej.

SŁOWA KLUCZOWE

plakaty, druki ulotne, afisze, propaganda w okresie międzywojennym, wojna polsko-bolszewicka, zbiory Centralnej Biblioteki Wojskowej, sztandar, Orzeł Biały, dokumenty życia społecznego

Orzeł Biały od początku naszej państwowości był postrzegany jako król przestworzy – najszybszy i najśmielszy. Symbol ten wykorzystywali wcześniej m.in. Asyryjczycy, Babilończycy, Persowie, Fenicjanie, Scytowie, a nawet Grecy czy Rzymianie. Orłem ozdobił swój pałac w Akwizgranie Karol Wielki w 800 roku, a ponad 300 lat później ptak ten stał się symbolem cesarstwa. Po upływie 200 lat orzeł był wykorzystywany jako symbol innych państw, m.in. krajów północnych Włoch (Modena, Tyrol, Kraina), Czech, Moraw, Serbii czy Polski. W naszym kraju po raz pierwszy wizerunku orła użyto już w czasach pogańskich, ale najstarszym znanym nam przedstawieniem orła¹ jest srebrny denar wybity przez Bolesława Chrobrego po zjeździe gnieźnieńskim w roku 1000².

¹ Niektórzy uważają, że jest to paw. Jednak, jak zauważył Alfred Znamierowski, ptak ten nigdy nie pojawił się w tej części Europy w zdobnictwie nawet jako znak pieczętny, co sprzyja pogładowi, że jest to ukoronowany orzeł. Słaby stan zachowania monety oraz małe rozmiary powodują, że wizerunek jest dość uproszczony, co utrudnia jednoznaczną identyfikację. A. Znamierowski, *Insignia, symbole i herby polskie*, Warszawa 2003, s. 109-111.

² Ibidem, s. 109-111.

Wizerunek Orła Białego towarzyszył Polakom, jako wspólnocie narodowej, od początku historii. Znak ten był rozpowszechniony w społeczeństwie i wykorzystywany w chwilach trudnych dla państwa. Okres zaborów wiązał się dla narodu polskiego z ponad stuletnią nieobecnością zespołu godła i symboli państwowych (w tym Orła Białego). Luki tej nie były w stanie wypełnić incydentalne wizerunki godła tworzone w czasie powstań narodowych w kraju i na emigracji czy biżuteria patriotyczna, karty pocztowe lub okolicznościowe naklejki naokienne³. Niemniej jednak w czasie Powstania Listopadowego, 29 stycznia 1831 roku, sejm ustanowił herb państwa polskiego. Przedstawiał on Orła Białego w koronie, w sąsiedztwie litewskiej Pogoni. Przyjęcie takiego znaku było wyrazem woli powstańców, by wyzwolić wszystkie ziemie zaboru rosyjskiego. Ponadto herb ten umieszczono na pieczęci Komitetu Centralnego Narodowego w lipcu 1862 roku, jednak w nieco zmienionej formie. Orzeł Biały był pozbawiony korony (podobnie jak na innych pieczęciach z okresu Powstania Styczniowego), ale trzymał miecz i krzyż w szponach, występował razem z Pogonią (Litwa) oraz Archaniołem Michałem (Ruś – prawobrzeżna Ukraina). Takie przedstawienie Orła Białego zapoczątkowało dyskusję nad godłem Rzeczypospolitej⁴. Alfred Znamierowski zauważył, że: *Zapoczątkowane w czasie powstania styczniowego dyskusje na temat orlej korony odżyły w 1918 roku, kiedy zastanawiano się nad kształtem godła odrodzonej Polski. Większość społeczeństwa nie miała wątpliwości, że trzeba wrócić do symbolu o ponad sześćsetletniej historii, tak więc na plakatach, sztandarach, flagach i dekoracjach ulicznych widniał niemal zawsze orzeł w koronie*⁵.

Od listopada 1918 do połowy stycznia 1919 roku władzę sprawował rząd Jędrzeja Moraczewskiego, złożony z socjalistów oraz lewicujących ludowców, którzy używali orła bez korony⁶. Co ciekawe, po upadku tego gabinetu w winiecie „Dziennika Praw Królestwa Polskiego” oraz później w „Dzienniku Praw Państwa Polskiego” pojawił się orzeł w koronie. Sejm Rzeczypospolitej 1 sierpnia 1919 roku przyjął takiego orła (stylizowanego na orła z czasów Stanisława Augusta Poniatowskiego) za godło państwa, które miało obowiązywać do czasu *ustalenia granic Państwa Polskiego i określenia godła przez konstytucję*⁷. To dość prowizoryczne rozwiązanie funkcjonowało ponad pięć lat, czyli do momentu wprowadzenia nowego wzoru herbu państwowego na mocy rozporządzenia Prezydenta RP z 13 grudnia 1927 roku⁸.

W czasie wojny polsko-bolszewickiej Orzeł Biały był często wykorzystywany jako motyw na różnego rodzaju plakatach i w drukach ulotnych. Materiały tego typu są określane jako dokumenty życia społecznego; po raz pierwszy pojęcie zostało użyte w latach 50. XX wieku. Obecnie takie dokumenty definiuje się jako materiały

³ P. Dudziński, *Z dziejów Orła odrodzonej Rzeczypospolitej*, „Studia i Materiały Centralnej Biblioteki Wojskowej im. Marszałka Józefa Piłsudskiego” 2018, nr 2, s. 43.

⁴ A. Znamierowski, *Insygnia...*, op. cit., s. 126-127.

⁵ Ibidem, s. 127.

⁶ Dyskusję o Orle Białym w dobie odzyskiwania niepodległości przez Polskę szczegółowo omówił Paweł Dudziński, zob. P. Dudziński, *Z dziejów Orła...*, op. cit., s. 43-76.

⁷ A. Znamierowski, *Insygnia...*, op. cit., s. 123.

⁸ A. Znamierowski, *Insygnia...*, op. cit., s. 127-129.

biblioteczne o charakterze informacyjnym, normalizacyjnym, propagandowym czy reklamowym. Powstają w wyniku działalności społecznej instytucji lub organizacji, a ich najważniejszą cechą jest to, że mają krótkotrwałą wartość użytkową, służą doraźnej potrzebie oraz odzwierciedlają przejawy życia w okresie, w którym są publikowane⁹. Dla historyka badającego przeszłość dokumenty życia społecznego są bardzo interesujące nie tylko ze względu na ich unikatowy charakter, lecz także pewne uchwycenie historycznych momentów, z których pochodziły. Szczególnie jeżeli badacz zajmuje się zagadnieniami społecznymi, niekiedy umykającymi w oficjalnych rozkazach, meldunkach z frontu czy innego typu dokumentach. Dlatego warto prześledzić, jak wykorzystywany był wizerunek Orła Białego w dokumentach życia społecznego podczas konfliktu z bolszewicką Rosją.

Wojna z bolszewikami wymagała dużego wysiłku od państwa polskiego, które dopiero odzyskało niepodległość. Jednym z głównych zadań po zakończeniu Wielkiej Wojny było stworzenie silnej armii, co trafnie zauważył profesor Janusz Odziemkowski: *W Europie Środkowo-Wschodniej, wstrząsanej rewolucją i konfliktami etnicznymi, nikt nie liczył się ze słabym państwem. Jeśli Polska miała zachować świeżo odzyskaną niepodległość, należało w możliwie krótkim czasie utworzyć silną armię, zdolną do odparcia agresji sąsiadów. Formowanie wojska stało się zatem jednym z głównych zadań młodego państwa, wyniszczonego wojną i posiadającego niewielkie środki finansowe*¹⁰.

Motyw Orła Białego jako symbol polskiej państwowości został wykorzystany w Rozkazie nr 1 z 22 kwietnia 1919 roku, podpisanym przez generała Józefa Hallera, wydanym przez dowództwo Armii Hallera: *Pamiętajcie, że niema dziś żadnych różnic; jest jeden żołnierz polski, którego droga krew kreśli granice Państwa! I choć różny mundur was kryje, duch ma być jeden, bo towarzyszem broni lub kolegą jest dla nas każdy należący do Wojska Polskiego i noszący naszego Orła Białego jako godło*¹¹. Zniwelowanie różnic w armii i społeczeństwie było niezwykle istotne dla morale wojska, które wspólnie miało walczyć z najazdem agresywnego sąsiada.

Temat mobilizowania społeczeństwa do wstępowania w szeregi armii, a później do walki z bolszewikami widać w zachowanych drukach ulotnych. W jednym z nich, wydanym po 4 lipca 1920 roku, skierowanym do Armii Ochotniczej, napisano: *Jest tylko jedna Armia polska, w której ochotnicy służą bądź to przydzieleni do poszczególnych oddziałów, bądź to w specjalnie sformowanych kompaniach, batalionach, pułkach i t. p., a zatem nie pod sztandarem poszczególnych osób lub hasel lecz pod państwowym sztandarem Orła Białego, dzierzonym przez Naczelnika Państwa i Rząd Rzeczypospolitej*¹². Odezwę podpisał gen. Józef Haller.

⁹ K. Stępiak, *Znaczek, ulotka, zaproszenie. Makulatura czy źródło historyczne? – Dokumenty życia społecznego w zbiorach Centralnej Biblioteki Wojskowej im. Marszałka Józefa Piłsudskiego*, „Studia i Materiały Centralnej Biblioteki Wojskowej im. Marszałka Józefa Piłsudskiego” 2016, nr 2, s. 125.

¹⁰ J. Odziemkowski, *Armia i społeczeństwo II Rzeczypospolitej*, Warszawa 1996, s. 7.

¹¹ *Rozkaz nr 1 z 22 kwietnia, Dowództwo Armii Generała Hallera*, [w:] *Generał broni Józef Haller w zbiorach Centralnej Biblioteki Wojskowej*, red. B. Czekaj-Wisniewska, Warszawa 2012, s. 241-242.

¹² *Gen. Haller do Armji Ochotniczej*, CBW, DZS, sygn. DU-539.

Przytoczone cytaty były niejako nawiązaniem do słów Józefa Piłsudskiego, który motywował oddziały Związku Strzeleckiego i Polskich Drużyn Strzeleckich 3 sierpnia 1914 roku przed wymarszem Pierwszej Kompanii Kadrowej do Królestwa Polskiego. Naczelnik Państwa powiedział wtedy: *Odtąd nie ma ani Strzelców, ani Drużyniaków. Wszyscy, co tu jesteście zebrani, jesteście żołnierzami polskimi. Znoszę wszelkie odznaki specjalnych grup. Jedynym waszym znakiem jest odtąd orzeł biały. Dopóki jednak nowy znaczek nie zostanie wam rozdany, rozkazuję abyście zamienili ze sobą wasze dawne oznaki, jako symbol zupełnej zgody i braterstwa, jakie muszą wśród żołnierzy polskich panować*¹³.

Widać wyraźnie, że odwoływanie się do Orła Białego miało dla broniących ojczyzny w czasie wojny polsko-bolszewickiej nie tylko walor mobilizacyjny, ale było też niejako głosem w dyskusji na temat polskich symboli narodowych. Warto prześledzić, jak był używany ten symbol przez walczących żołnierzy.

Krótko po odzyskaniu przez Polskę niepodległości młode państwo musiało stawić czoła nowemu zagrożeniu. Walka z bolszewikami oznaczała dla polskich elit zmierzenie się z trudnym do sprostania wyzwaniem, które wymagało szerokiej mobilizacji – nie tylko wojska, ale i całego społeczeństwa. Wizerunek Orła Białego był umieszczany na plakatach, które miały zachęcać do podjęcia trudu walki z bolszewickim najeźdźcą. Na jednym z druków widać żołnierza z bronią stojącego w obronie rodziny chłopskiej, której zagraża bolszewik. Obecne są symbole religijne (wizerunek Matki Boskiej Ostrobramskiej oraz Bazylika Archidiecezjalna św. Stanisława Biskupa i św. Władysława w Wilnie), a także podpis: *Kto w Boga wierzy – w obronie Ostrobramskiej, pod sztandar Orła i Pogoni*¹⁴. Plakat powstał prawdopodobnie w połowie lipca 1920 roku w czasie trwania akcji werbunkowej na Wileńszczyźnie.

Na front!! – krzyczał żołnierz trzymający za drzewiec czerwony sztandar z Orłem Białym w koronie, mobilizując współobywateli do walki z najeźdźcą. Sportretowany żołnierz miał ponadto przypiętą do piersi rozetę w barwach biało-czerwonych¹⁵. Plakat autorstwa Witolda Gordona został wydany w Warszawie staraniem Ekspozytury Warszawskiej Związku Narodowego Polskiego w Stanach Zjednoczonych Ameryki Północnej.

Przechodzące wojska ze sztandarami z Orłem Białym znalazły się na plakacie autorstwa Jerzego Edwarda Winiarza. Namawiano w nim chłopów do wstępowania w szeregi armii i do obrony swej ziemi. Na afiszu widać pododdziały maszerujące w kierunku stojącej w ogniu miejscowości. Pod dwoma ilustracjami przedstawiającymi groźbę bolszewickiej obecności na ziemiach polskich autor zadaje pytanie: *Na co wy czekacie?* Ponadto postawiono szereg pytań retorycznych, które odnosiły się do sytuacji w Rosji. Zamieszczono też rady, jak ma się zachowywać ludność. Wskazywano na trzy postawy: należało wstępować do wojska, bić się śmiało i odważnie oraz podpisywać pożyczkę państwową. Ciekawe jest motywowanie do zakupów obligacji: *A jak państwo zwycięży wroga, to wam odda pożyczkę, i w lepszych pieniądzach, niż*

¹³ J. Piłsudski, *O państwie i armii. Wybór pism*, t. 1, Warszawa 1985, s. 11.

¹⁴ *Kto w Boga wierzy – w obronie Ostrobramskiej, pod sztandar Orła i Pogoni!*, CBW, DZS, sygn. Pl. 552.

¹⁵ W. Gordon, *Na front!!*, CBW, DZS, sygn. Pl. 2096.

te, które są dzisiaj, bo nasze pieniądze tem więcej będą warte, im państwo będzie silniejsze¹⁶. Widać wyraźnie, że autor plakatu dość jasno przekazał obywatelom, że ich dobrobyt ściśle zależy od pokonania wroga. Podkreślił potencjalny zysk dla tych, którzy zdecydują się pokryć częściowo koszty prowadzenia wojny.

Kolejnym uwiecznieniem Orła Białego na plakacie wojskowym jest projekt Felicjana Szczyńskiego Kowarskiego. Artysta umieścił wizerunek orła za idącym doboyszem, pod którego stopami umieszczono napis: *Pożyczka Odrodzenia Polski*. W tle zaprezentowano zabytki Lwowa, Krakowa, Warszawy, Poznania, Gniezna i Wilna. Plakat został wydany w Warszawie nakładem Zakładu Graficznego Bolesława Wirtza¹⁷.

Wspomniana Pożyczka Odrodzenia Polski, jako forma zbierania funduszy na potrzeby wojenne oraz mobilizowania społeczeństwa do walki, była obecna w życiu publicznym od 25 maja 1920 roku. Wtedy to Warszawska Rada Wojewódzka zwróciła się z następującym apelem: *Kraj nasz się buduje, powstaje z popiołów i gruzów. Dla tej odbudowy kraju, dla jego obrony potrzebne są pieniądze. Możemy je dostać od państw obcych, lecz wtedy pójdziemy w zależność ekonomiczną od nich i wolni politycznie, dźwigać będziemy ciężkie jarzmo zależności gospodarczej. Każdy, kto to rozumie odpowie na ten zew¹⁸*.

Do walki w wojnie polsko-bolszewickiej mobilizował społeczeństwo plakat zaprojektowany przez Michała Borucińskiego, wydany w Warszawie. Przedstawiony jest na nim Marszałek Józef Piłsudski na białym koniu z szablą w ręku, obok niego przechodzą czwórkami strzelcy z karabinami i ze sztandarem z Orłem Białym w koronie. Na górze widać obleczoną liśćmi wstęgę z napisem: *On z narodem, naród z nim¹⁹*.

Motyw jeźdźca na białym koniu oraz powiewającego czerwonego sztandaru z Orłem Białym w koronie wykorzystał Stanisław Sierstrzeńciewicz na plakacie wydanym w Toruniu przez Zakład Artystyczno-Graficzny „Sztuka”. Widoczny jest na nim kawalerzysta dmący w trąbkę, nad którym znajduje się napis: *Pożyczka Odrodzenia Polski*, w tle umieszczono łuny pożaru²⁰.

Oprócz mobilizowania do zakupów obligacji społeczeństwo było namawiane do bardziej bezpośredniej formy obrony państwa – wstępowania do Armii Ochotniczej i walki na froncie. W tym celu powołano Generalny Inspektorat Armii Ochotniczej pod dowództwem gen. Józefa Hallera²¹. Wydawano wiele plakatów i druków ulotnych

¹⁶ J. Winiarz, *Jeśli dziś nie pójdziesz w pole z żołnierzem, twym bratem, jutro oddasz wszystko pod bolszewickim batem*, CBW, DZS, sygn. Pl. 1577.

¹⁷ F. S. Kowarski, *Pożyczka Odrodzenia Polski*, CBW, DZS, sygn. Pl. 2167.

¹⁸ Dziennik Urzędowy Województwa Warszawskiego 1920, nr 2, s. 1, za: M. M. Drozdowski, *Warszawa w obronie Rzeczypospolitej czerwiec-sierpień 1920*, Warszawa 1993, s. 78.

¹⁹ M. Boruciński, *Józef Piłsudski Naczelnik Państwa i Naczelnny Wódz, Pierwszy Marszałek Polski*, CBW, DZS, sygn. Pl. 1795.

²⁰ S. Sierstrzeńciewicz, *Pożyczka Odrodzenia Polski*, CBW, DZS, sygn. Pl. 1839.

²¹ Generał Józef Haller, dowódca Armii Polskiej, przebywał we Francji, był bardzo popularny wśród żołnierzy. W dowodzonej przez niego „Błękitnej Armii” w okresie I wojny światowej pojawiały się motywy z Orłem Białym, m.in. w odznace „Miecze hallerowskie”, zob.: *Błękitna Armia i jej dowódca generał Józef Haller w zbiorach Centralnej Biblioteki Wojskowej im. Marszałka Józefa Piłsudskiego*, red. J. Tarczyński, J. S. Tym, Warszawa 2017, s. 49, 176, 178.

zachęcających do wstępowania w jej szeregi. Efekt tego typu działań miał przełożenie na rzeczywistość, jak zauważył Norman Davies: *Ochotnicy napływali tysiącami. Do szeregów przyjmowano mężczyzn od siedemnastego do czterdziestego drugiego roku życia, a oficerów do pięćdziesiątego roku. W ciągu następnych sześciu tygodni zgłosiło się tylu chętnych, ilu przedtem w ciągu sześciu miesięcy. 20 sierpnia było ich 164 615, w tym ponad 40 tys. z samej Warszawy*²².

Wśród materiałów promujących Armię Ochotniczą znalazły się również takie, na których pojawiał się motyw Orła Białego. Jednym z przykładów jego wykorzystania był plakat projektu Stanisława Sawiczewskiego przedstawiający gen. Józefa Hallera w błękitnym mundurze. W dolnej części afiszu znajduje się wezwanie: *Wstąp do wojska, broń ojczyzny*²³. Za sylwetką generała widać maszerujące wojska z bronią oraz czerwonym sztandarem z Orłem Białym (na plakacie dostrzec można tylko skrzydło orła, jednak widoczna jest głowica sztandaru oraz szarfa w barwach narodowych).

Kolejny przykład stanowi widoczny wizerunek orła w koronie na afiszu wydanym w Warszawie w lipcu 1920 roku. Orzeł w koronie został umieszczony na głowicy sztandaru z wizerunkiem Matki Boskiej Ostrobramskiej. Sztandar leży u stóp żołnierza w mundurze Armii Ochotniczej, a na dole arkusza widoczne jest hasło werbunkowe nawołujące do wstępowania w jej szeregi²⁴.

Warto przypomnieć, że Orła Białego w koronie uwieczniono na proporcu Armii Ochotniczej²⁵. Potwierdza to, że ochotnicy do walki z bolszewikami zostali zebrani pod sztandarem z Orłem Białym.

Jak już wspomiano, do Armii Ochotniczej dołączyło 40 tysięcy warszawiaków. Nie dziwi więc, że do mobilizowania mieszkańców stolicy były wykorzystywane nie tylko symbole narodowe, ale i te osadzone w historii miasta. Oprócz Orła Białego z bolszewikami „walczyła” także Syrenka. Była ubrana w napierśnik z wizerunkiem Orła Białego w koronie, a pod rysunkiem widniał podpis: *Straż nad Wisłą*. Ponadto Syrena miała skrzydła anioła oraz trzymała karabin z nałożonym na niego bagnetem²⁶. Takie przedstawienie symboli Polski i Warszawy znalazło się na stronie tytułowej jednodniówki z 18 sierpnia 1920 roku pt. *Brońmy Warszawę*²⁷. Niewątpliwie publikacja ta nawiązywała do walecznej historii miasta²⁸.

²² N. Davies, *Orzeł Biały, Czerwona Gwiazda. Wojna polsko-bolszewicka 1919-1920*, Kraków 2007, s. 235.

²³ S. Sawiczewski, *Wstąp do wojska, broń ojczyzny*, Warszawa, 1920, CBW, DZS, sygn. Pl. 1572.

²⁴ *Do bronii! Wróg u granic ojczyzny! Wstępujcie do Armji Ochotniczej!*, CBW, DZS, sygn. Pl. 1842.

²⁵ *Proporzec Armji Ochotniczej*, Wikimedia Commons.

²⁶ Syrena Warszawska zawsze posiadała atrybuty militarne – była uzbrojona w tarczę i miecz. Tarcza symbolizuje odwagę, czyn wojenny, cześć rycerską. Ma charakter odstrasżający, niekiedy służy jako broń psychologiczna, obwieszająca przeciwnikowi, z kim będzie walczył. Miecz jako broń rycerza symbolizuje honor wojenny, męstwo w bitwie oraz powodzenie wojenne. P. Dudziński, *Alfabet heraldyczny*, Warszawa 1997, s. 122, 156.

²⁷ *Brońmy Warszawę*. Jednodniówka, 18 sierpnia 1920, Warszawa, CBW, DZS, sygn. J-221.

²⁸ Od samych początków przedstawiania Syrenki na herbie Warszawy widać jej militarne konotacje. Stefan Krzysztof Kuczyński tak pisze o warszawskiej syrence: *Dziwotwór na pieczęci Warszawy jest więc jedną z wielu wersji wyobrażenia syreny. Łączy ona w jednej postaci cechy ludzkie (kobiece?), ptasie i jakby smocze. Dzierży też miecz i okrągłą tarczę, detal będący może swobodną transpozycją tamburyna lub lustra trzymanego przez syreny antyczne. W ujęciu heraldycznym na pieczęci miasta oręż ten zdaje się świadczyć o potencjale obronnym symbolizowanego ośrodka*. S. K. Kuczyński, *Herb Warszawy*, Warszawa 1977, s. 15-17, [pl](#)

Na jednym z plakatów propagandowych wydanych w 1920 roku została wykorzystana okrągła tarcza z Orłem Białym w koronie na czerwonym tle. Trzymający tarczę żołnierz odpierał ataki wrogich bagnatów. Na afiszu pojawiło się hasło: *Do broni. Ratujmy Ojczyznę! Pamiętajmy dobrze o naszym przyszłym losie*²⁹. Jest to kolejny przykład nawiązywania do tradycji polskich barw narodowych i symboliki ukształtowanej w kulturze oraz wskazywania na konieczność obrony przed wrogiem.

Bezpośrednio odwołano się do historii Warszawy, a także do Orła Białego w druku ulotnym z 1920 roku. Można w nim przeczytać: *Warszawo przemów! Niech wzrosnie z piersi twych mieszkańców mur granitowy, o który rozprysnie się dziki szal mongolski! Niech się zespolą dziś wszyscy, niechaj krew obrońców przypieczętuje właśnie i spory, niech jeden wielki cud bohaterstwa znów splendorem owinie dumne białe orły*³⁰.

Orzeł Biały został także wykorzystany w druku ulotnym wydanym po zwycięskiej bitwie warszawskiej. Dziękowano w nim żołnierzom za odparcie najazdu bolszewickiego oraz proszono o dalszy wysiłek w celu odniesienia całkowitego zwycięstwa nad wrogiem. Na stronie tytułowej w grafice Władysława Skoczylasa Orzeł Biały opiekuńczo obejmował skrzydłami żołnierza stojącego nad rzeką i patrzącego na jej prawy brzeg. Można pokusić się o interpretację takiego przedstawienia jako odniesienia do Wisły oraz do obrony Warszawy. Orzeł Biały w koronie (w wieńcu) przedstawiony był także na kolejnej karcie tego druku³¹.

Przytoczone przykłady pokazują, jak w obliczu zagrożenia próbowano zmobilizować społeczeństwo do poniesienia wysiłku. Omówione w artykule dokumenty życia społecznego odzwierciedlają dwa główne cele niezbędne do odniesienia zwycięstwa – pozyskanie rekruta oraz pieniędzy do prowadzenia wojny. Oba te założenia udało się zrealizować, m.in. dzięki szerokiej akcji propagandowej. Warto zaznaczyć, że w czasie jej przeprowadzania używano symboli zakorzenionych w tradycji narodowej – godła i barw narodowych, a także herbu Warszawy.

Stan badań nad dokumentami życia społecznego z okresu międzywojennego wciąż jest niewystarczający. Niniejszy artykuł nie wyczerpuje zagadnienia, a rozważania nad wojną polsko-bolszewicką w świetle tego typu materiałów nadal czekają na zainteresowanie historyków.

²⁹ *Do Broni! Ratujmy Ojczyznę*. Plakat z okresu wojny polsko-bolszewickiej 1920, Wikimedia Commons.

³⁰ *Warszawo! [Inc.: Na ziemię nasze wdarł się najeźdźca...]*, Druk ulotny, CBW, DZS, sygn. DU-2014.

³¹ *Żołnierzu!*, CBW, DZS, sygn. DU-2110.

Il. 1. Plakat ze zbiorów Centralnej Biblioteki Wojskowej im. Marszałka Józefa Piłsudskiego

Źródło: CBW, sygn. Pl. 552

Il. 2. Plakat autorstwa Jerzego Edwarda Winiarza ze zbiorów Centralnej Biblioteki Wojskowej im. Marszałka Józefa Piłsudskiego

Źródło: CBW, sygn. Pl. 1577

CBW
cbw.wp.mil.pl

Il. 3. Plakat ze zbiorów Centralnej Biblioteki Wojskowej im. Marszałka Józefa Piłsudskiego

Źródło: CBW, sygn. Pl. 1795

Il. 4. Plakat autorstwa Stanisława Siestrzeńcewicza ze zbiorów Centralnej Biblioteki Wojskowej im. Marszałka Józefa Piłsudskiego

Źródło: CBW, sygn. Pl. 1839

Il. 5. Plakat autorstwa Jerzego Edwarda Winiarza ze zbiorów Centralnej Biblioteki Wojskowej im. Marszałka Józefa Piłsudskiego

Źródło: CBW, sygn. Pl. 1842

Il. 6. Plakat autorstwa Witolda Gordona ze zbiorów Centralnej Biblioteki Wojskowej im. Marszałka Józefa Piłsudskiego

Źródło: CBW, sygn. Pl. 2096

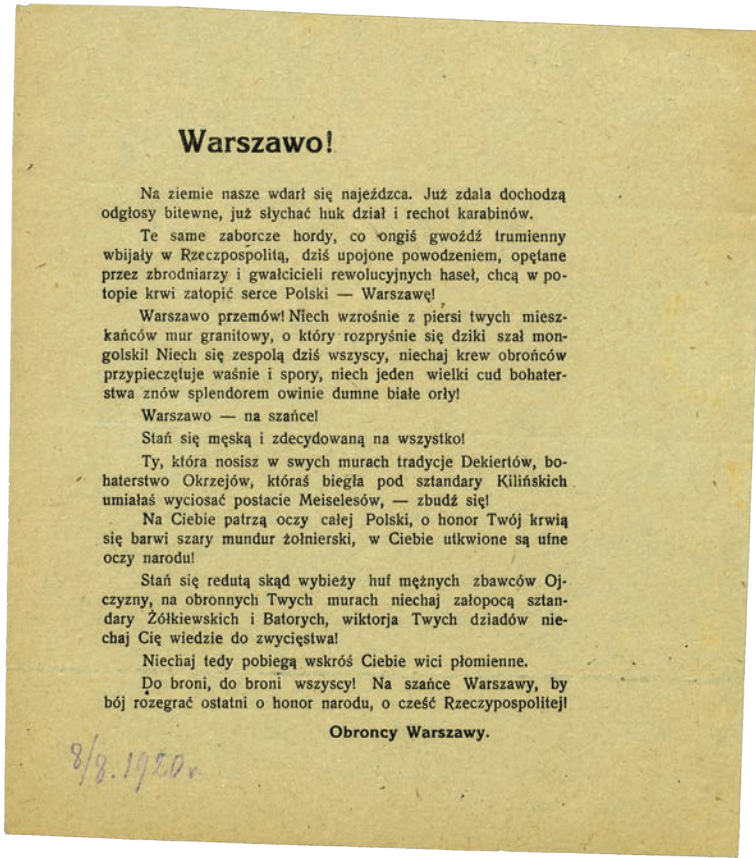
cbw.wp.mil.pl

- Il. 7. Strona tytułowa jednodniówki „Brońmy Warszawy”. Zbiory Centralnej Biblioteki Wojskowej im. Marszałka Józefa Piłsudskiego
Źródło: CBW, sygn. J-221

- Il. 8. Pierwsza strona 4-stronicowego druku ulotnego z rysunkiem Władysława Skoczylasa. Zbiory Centralnej Biblioteki Wojskowej im. Marszałka Józefa Piłsudskiego
Źródło: CBW, sygn. DU-2110

II. 9. Druk ulotny ze zbiorów Centralnej Biblioteki Wojskowej
im. Marszałka Józefa Piłsudskiego

Źródło: CBW, sygn. DU-2014

BIBLIOGRAFIA

Zbiory Specjalne Centralnej Biblioteki Wojskowej:

Druki ulotne:

Gen. Haller do Armji Ochotniczej, CBW, DZS, sygn. DU-539.

Jednodniówki:

Brońmy Warszawy. Jednodniówka, 18 sierpnia 1920, Warszawa, CBW, DZS, sygn. J-221.

Plakaty:

- Boruciński M., *Józef Piłsudski Naczelnik Państwa i Naczelny Wódz, Pierwszy Marszałek Polski*, CBW, DZS, sygn. Pl. 1795;
- Do broni! Wróg u granic ojczyzny! Wstępujcie do Armji Ochotniczej!*, CBW, DZS, sygn., Pl. 1842;
- Gordon W., *Na front!!*, CBW, DZS, sygn. Pl. 2096;
- Kowarski F. S., *Pożyczka Odrodzenia Polski*, CBW, DZS, sygn. Pl. 2167;
- Kto w Boga wierzy – w obronie Ostrobramskiej, pod sztandar Orła i Pogoni!*, CBW, DZS, sygn. Pl. 552.
- Sawiczewski S., *Wstąp do wojska, broń ojczyzny*, Warszawa 1920, CBW, DZS, sygn. Pl. 1572;
- Sięstrzeńcewicz S., *Pożyczka Odrodzenia Polski*, CBW, DZS, sygn. Pl. 1839;
- Winiarz J. E., *Jeśli dziś nie pójdziesz w pole z żołnierzem, twym bratem, jutro oddasz wszystko pod bolszewickim batem*, CBW, DZS, sygn. Pl. 1577.

Wikimedia Commons:

Do Broni! Ratujmy Ojczyznę. Plakat z okresu wojny polsko-bolszewickiej 1920; *Proporzec Armji Ochotniczej*.

Druki zwarte:

- Błękitna Armia i jej dowódca generał Józef Haller w zbiorach Centralnej Biblioteki im. Marszałka Józefa Piłsudskiego*, red. J. Tarczyński, J. S. Tym, Warszawa 2017;
- Davies N., *Orzeł Biały, Czerwona Gwiazda. Wojna polsko-bolszewicka 1919-1920*, Kraków 2007;
- Drozdowski M. M., *Warszawa w obronie Rzeczypospolitej czerwiec- sierpień 1920*, Warszawa 1993;
- Dudziński P., *Alfabet heraldyczny*, Warszawa 1997;
- Generał broni Józef Haller w zbiorach Centralnej Biblioteki Wojskowej*, red. B. Czekał-Wiśniewska, Warszawa 2012;
- Kuczyński S. K., *Herb Warszawy*, Warszawa 1977;
- Odziemkowski J., *Armia i społeczeństwo II Rzeczypospolitej*, Warszawa 1996;
- Piłsudski J., *O państwie i armii. Wybór pism*, t. 1, Warszawa 1985;
- Znamierowski A., *Insygnia, symbole i herby polskie*, Warszawa 2003.

Druki ciągłe:

- Dudziński P., *Z dziejów Orła odrodzonej Rzeczypospolitej*, „Studia i Materiały Centralnej Biblioteki Wojskowej im. Marszałka Józefa Piłsudskiego” 2018, nr 2;
- Stępnia K., *Znaczek, ulotka, zaproszenie. Makulatura czy źródło historyczne? – Dokumenty życia społecznego w zbiorach Centralnej Biblioteki Wojskowej im. Marszałka Józefa Piłsudskiego*, „Studia i Materiały Centralnej Biblioteki Wojskowej im. Marszałka Józefa Piłsudskiego” 2016, nr 2.